

ТРАВМІВНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ДИТИНСТВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТА

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку українського суспільства потребує надання психологами висококваліфікованої психологічної допомоги людям у подоланні складних життєвих ситуацій, вікових та інших видів криз, вирішенні особистісних проблем та нівелюванні деструктивних тенденцій в поведінці, що заважають процесу адаптації особистості до умов життя. Стаття присвячена дослідженню глибинних аспектів психіки суб'єкта, зокрема впливові травмівних переживань дитинства, на формування особистісної проблеми суб'єкта. Поза увагою дослідників довгий час залишався глибинно-психологічний ракурс розуміння ролі травмівних переживань дитинства, пов'язаних з едіповою залежністю, на формування психіки суб'єкта. Дане дослідження спрямоване на розширення розуміння детермінант особистісної проблеми суб'єкта та можливостей послабити, знівелювати її деструктивні наслідки. Деструкції психіки, які сформувались в ранньому дитинстві під впливом травмівних переживань, за умови невідкоригованості, чинять деструктивний вияв в поведінці особистості. Тому вагомим для психологів, вихователів є розуміння значущості ранніх дитячих переживань та їх впливу на особистісне становлення особистості, з метою послаблення, нівелювання деструктивних тенденції психіки, що сприятиме процесу адаптації суб'єкта.

Мета статті полягає у дослідженні впливу травмівних переживань дитинства, пов'язаних з едіповою залежністю, на формування особистісної проблеми суб'єкта.

Виклад основного матеріалу. Термін «переживання» в науковій літературі трактується як «емоційно забарвлений стан і явище дійсності, яке безпосередньо представлене у свідомості суб'єкта і є для нього подією власного життя» [3, с. 270]. Наукові дослідження поняття «переживання» відображені у роботах Ф. В. Бассіна, Ф. Ю. Василюка, В. К. Вілюнаса, О. М. Леонтьєва, Л. С. Рубінштейна та інших. Окреслимо характерні особливості переживання: по-перше, будь-який емоційно забарвлений стан або явище дійсності, яке переживає суб'єкт, безпосередньо представлене в його свідомості і є для нього значущою подією його життя; по-друге, наявність прагнень, бажань, які становлять собою в індивідуальній свідомості процес вибору особою мотивів та мети її діяльності, які сприяють усвідомленню ставлення суб'єкта до подій, що відбуваються в його особистому житті; по-третє, форма активності, дає змогу суб'єкту у складних життєвих ситуаціях пережити емоційно тяжкі, травмівні події його життя. Перенесення суб'єктом емоційно навантажених, значущих життєвих ситуацій здійснює травмівний вплив на його психіку. Науковці наголошують на взаємозв'язку переживання з психологічною травмою, яка тлумачиться як глибинне переживання суб'єктом травмівного психологічного досвіду, обумовленого вагомими подіями його життя та ранніми фіксаціями дитячого періоду. Поняття психологічної травми, її роль у формуванні переживань особи, вплив на психічний стан суб'єкта відбито у концепціях К. Абрахама, Ч. Райкрофта, О. Ранка, З. Фрейда та інших. У психоаналізі виокремлюють поняття «інфантильна травма» – «травма, яка мала місце в період дитинства, й згодом стала причиною розвитку невротичного симптомокомплексу» [4, с. 202]. Передумовами виникнення інфантильної травми є окремі ізольовані переживання (смерть, утрата значущого об'єкта); тривалі переживання, такі як сепарація, тобто відділення дитини від матері у період немовляти (Дж. Боулбі, Д. Віннікот, М. Малер та інші); депривація, або брак любові, турботи з боку матері, чи її довготривала фізична відсутність (Дж. Боулбі, Д. Віннікот та інші); жорстке домашнє виховання; особливості сімейних взаємостосунків у дитинстві, або гіперопіка чи відчуження з боку батьків (І. В. Доброгаєва, С. В. Ковальов, П. Ф. Лесгафт, Л. Ф. Обухова, Т. М. Титаренко та інші); родинна депривація (діти, що виховуються в закладах інтернатного типу) (Р. Дрейкурс, І. В. Дубровіна, О. Б. Кізь, Г. М. Лялюк, В. С. Мухіна, А. М. Прихожан та інші). Викладене вище переконує, що існує тісний взаємозв'язок між психологічною травмою, що зумовлена фіксаціями раннього дитячого періоду, та ранніми значущими переживаннями суб'єкта, пов'язаними з особливостями дитячо-батьківських стосунків, специфікою виховання тощо.

До травмівних переживань дитинства можна віднести: розлучення батьків, смерть одного із батьків, перебування дитини в інтернаті через позбавлення батьків батьківських прав тощо. Умови

виховання суб'єкта у неповних сім'ях, притулках мають свою специфіку та відрізняються від життя особистості в сім'ї. Особливостями психічного розвитку дітей, які виховуються в умовах родинної депривації (в закладах інтернатного типу, притулках) займалися науковці: Р. Дрейкурс, І. В. Дубровіна, О. Б. Кізь, Г. М. Лялюк, В. С. Мухіна, А. М. Прихожан, та інші. Зазначені дослідники, зробили акцент, що родинна депривація деструктивно впливає на психічний розвиток особистості, яка позбавлена батьківської опіки. Під депривацією розуміється психічний стан людини, при якому вона відчуває недостатнє задоволення власних потреб. Родинна депривація – «це тривале часткове або повне позбавлення дитини соціалізуючого потенціалу родинного виховання, незадоволення потреби в родинно-емоційній залежності» [2, с. 3]. В умовах родинної депривації порушується процес ідентифікації, соціалізації, самоусвідомлення, засвоєння соціальних ролей, цінностей, установок особистістю, відбуваються зміни в психоемоційному стані тощо.

Проблемою особистісного становлення суб'єкта у неповних сім'ях займалися такі вчені: І. В. Доброгаєва, П. Ф. Лесгафт, Т. М. Титаренко, Г. Фігдор та інші. Згідно робіт науковців, виховання особистості в неповній сім'ї (розлучення батьків, смерть одного із батьків, народження дитини матір'ю-одиначкою) особливо у ранньому віці, обумовлює формування деструкцій психіки. Г. Фігдор зауважував на впливові розлучення батьків на психічний розвиток особистості і як упередити його травмівний вплив на її подальше життя. У наукових студіях Г. Фігдор, досліджуючи вплив розлучення батьків на психіку дитини, зробив акцент на психодинаміці дитячих переживань під час і після розлучення батьків, яку допомогу дитині надають оточуючі, значну увагу приділив не лише вивченню впливу травмівних переживань (розлучення батьків), але і подоланню, подальшій дії розлучення на життя особистості. Вищезазначені дослідники наголошують на негативному впливові розлучення на дитину, що проявляється у виникненні у суб'єкта почуття роздратування, самотності, страху, депресії, агресії тощо.

В рамках статті, зроблено акцент на ранніх травмівних переживаннях дитинства, що пов'язані з едіповим періодом розвитку. Едіпова ситуація – це ситуація, що єднала суб'єкта в дитинстві (від 2 до 5 років) з лібідними об'єктами та породжувала в нього виникнення амбівалентних почуттів. У науковій літературі окреслюється, що діти, батьки яких розлучилися в перші п'ять років їхнього життя, найбільш травматично сприймають розлучення, ніж суб'єкти, батьки яких розлучилися після завершення едіпової фази розвитку, такі особистості менш схильні до виникнення деструкцій у психіці [5]. «Суперечки між батьками, почуття ревності у боротьбі за дитину, її любов і витікаюча із цього заміна едіпового конфлікту у дітей конфліктом лояльності, часткова «едіпова ілюзія» з її сексуальними та нарцисичними конфліктами, ускладнені умови подолання едіпової ситуації через різностатеву ідентифікацію, зменшують можливість у дитини подолати травму розлучення, тим самим загострюючи характерні едіпальні конфлікти, що зменшує можливість подолати конфлікти без найменших втрат» [5, с. 99]. Травма переживання дитиною розлучення батьків у едіпов період пов'язана із втратою третього об'єкту (триангуляція), що є необхідним для формування едіпового трикутника («мати – батько – дитина»). Тому, щоб пом'якшити вплив травмівних переживань на особистість дитини, пов'язаних із розлученням з одним із батьків, необхідною умовою є спілкування дитини з обома батьками. Це обумовить зменшення почуття страху, пов'язаного з втратою значимого об'єкту, зменшення почуття образи, почуття провини, агресії, можливість суб'єкта частково зберегти «тріадичні» стосунки, що зменшить розвиток внутрішніх конфліктів, зменшить ризик «фальшивої» ідентифікації (з батьком протилежної статі). Вагомим у нівелюванні травмівних переживань суб'єкта, що пов'язані із розлученням батьків, є врахування психологом наступних факторів: реакція дитини на розлучення, довготривалість конфліктних ситуацій між батьками в період розлучення, безпосередня участь дитини в цих конфліктах, вік дитини, подальші стосунки її з кожним із батьків. Небажання дитини спілкуватися з одним із батьків підсилює відчуття образи, почуття агресії на одного з батьків (за рахунок ідентифікації), що супроводжується виникненням у неї почуття провини. Розлучення батьків обумовлює фіксацію ранніх значущих переживань, що негативно впливає на подальше життя суб'єкта. Отже, травмівні переживання дитинства, які породжені розлученням батьків, зумовлюють виникнення деструктивних душевних переживань, таких як страх перед втратою значимого об'єкту, почуття образи, гніву, страх перед покаранням, невпевненість у майбутньому тощо.

Дослідження впливу травмівних переживань дитинства, пов'язаних з едіповою залежністю, на формування особистісної проблеми виконувалось за методом активного соціально-психологічного

пізнання (АСПП), розробленим академіком НАПН України Т. С. Яценко. Згідно з психодинамічною теорією, особистісна проблема – «проблема, яку суб'єкт сам не може розв'язати внаслідок неусвідомлюваності її передумов, каузальних аспектів, пов'язаних із внутрішньою, стабілізованою суперечністю» [6, с. 21]. Окреслимо основні характеристики цього поняття: «сутність особистісної проблеми, зазвичай не усвідомлюється суб'єктом або ж розуміється ним частково; адекватне сприйняття проблеми особою виключається внаслідок дії соціально-перцептивних викривлень; ілюзорність бачення; найчастіше людина не розуміє передумов особистісної проблеми, а бачить лише її наслідки, що виражаються у відчуттях тривоги, агресивності, пасивності тощо; каузальний аспект проблеми пов'язаний із перебігом життям суб'єкта, особливо з дитячим періодом» [6, с. 55]. Отже, передумови формування особистісної проблеми суб'єкта пов'язані з інфантильним періодом суб'єкта, ранніми значущими переживаннями дитинства.

Зазначене вище свідчить, що особистісна проблема пов'язана з внутрішньою суперечливістю психіки, тому у разі статті необхідно окреслити провідні внутрішні суперечності психіки, як-от: «до життя» і водночас «до смерті», «до людей» («до єднання») і водночас – «від людей» («до роз'єднання»), «до сили» і водночас – «до слабкості». Як вже зазначалось, особистісна проблема пов'язана із едіповим періодом розвитку суб'єкта. Едіпова ситуація полягає у актуалізації прагнення дитини до єднання з первинними лібідними об'єктами, та внутрішнього конфлікту, породженого введенням заборони (закону), табу. Первинний лібідний об'єкт є першою та найважливішою в житті суб'єкта людиною з якою пов'язані ніжні, чуттєві тяжіння та амбівалентні почуття. Амбівалентність почуттів у суб'єкта до значущих людей виявляється у таких протилежностях: почутті любові і ненависті, бажанні автономії і водночас – залежності від них тощо. Табу на інцест породжує у суб'єкта почуття меншовартості, провини, тенденцію до самопокарання, що супроводжується почуттям агресії, тривоги, пасивності тощо. Витіснення інцестуозних потягів породжує виникнення у особи внутрішньої суперечності, що виявляється у прагненні суб'єкта з одного боку, бути дитиною («до єднання»), а з іншого – дорослим («до роз'єднання»). На поведінковому рівні тенденція «до роз'єднання» характеризується через бажання особи бути самостійною, незалежною, тенденція «до єднання» – в потребі суб'єкта у любові, підтримці. Прагнення суб'єкта до єднання з первинними лібідним об'єктом виявляється в інтроєктуванні, привласненні таких якостей значущого об'єкта, які пов'язані із психологічною силою, однак суперечність полягає в тому, що це – та сила, від якої особа страждала в сім'ї, наприклад, авторитарність, підкорення (тенденція «від слабкості до сили»). На поведінковому рівні, з одного боку особа свідомо намагається уникнути стосунків з такими людьми, а з іншого – не усвідомлює, що сама є носієм таких якостей, що зумовлює виникнення деструкцій у стосунках з навколишніми.

В контексті теми статті, слід розкрити сутність тенденції «до психологічної смерті» і «до психологічної імпотенції», які взаємопов'язані між собою. Згідно психодинамічної теорії тенденція «до психологічної смерті» на рівні спілкування виражається в проявах «психологічної імпотенції» – руйнування контактів з іншими людьми через заздрощі, неадекватне сприйняття партнера, інтроверсію, відступ від реальності під дією тенденцій заміщення, почуття приналежності, неповноцінності тощо [6, С. 167-168]. Описані деструктивні тенденції пов'язані з едіповою ситуацією розвитку особи, яка пов'язана з інфантильним, незрілим періодом його життя. Почуття ненависті, неповноцінності, меншовартості, знедоленості також є характерними для едіпового періоду, адже неможливість суб'єкта «до єднання» з лібідними об'єктами, призводить до «омертвіння» лібідних потягів, блокування життєвої лібідної енергії тощо [1]. Відчуженість, неприйняття з боку батьків, неможливість відкрито проявляти почуття любові до них, через заборони з боку соціуму, у дитини фактично формується почуття «омертвіння» любові. Окреслені почуття неприйняття, непотрібності, які були сформовані в період едіпової ситуації розвитку, знаходять своє вираження у деструктивних відносинах з оточуючими людьми в дорослому житті. Маскування тенденції «до психологічної смерті» по-перше може проявлятися у нерівності її прояву, тобто у людини виникають протилежні почуття любові (енергія «лібідо»), та ненависті (енергія «мотртідо»). По-друге тенденція «до психологічної смерті» не усвідомлюється самим суб'єктом, тому сприймається ним викривлено. Свої невдачі, інфантилізм, недоброзичливість у спілкуванні з оточуючими, суб'єкт пояснює через призму власних невдач, відчуттям безпорадності. По-третє маскування тенденції «до психологічної смерті» знаходить своє вираження у бездіяльності (форма «психологічної імпотенції»), що породжена «омертвінням» своєї активності в едіповий період розвитку. По-четверте маскуванням тенденції «до

психологічної смерті» може бути сублімація, тобто направлення витісненої «лібідної» енергії у діяльність, творчість. Також нерідкими є випадки маскування тенденції «до психологічної смерті», яка проявляється у направленні амбівалентних почуттів суб'єкта на себе. Направлення енергії «мортідо» на самого себе може бути не помітним і не виразним для оточуючих. Розглядаючи тенденцію «до психологічної смерті», доречним буде окреслити взаємозв'язок між принципом задоволення та потягом «до смерті», які криються своїм коренем у едіповій ситуації, яку суб'єкт переживає в період дитинства. Дослідження за методом АСПП, доводить, що у суб'єкта спостерігається тенденція «до повернення в утробу» (тенденція «до психологічної смерті»), що є наслідком едіпових прагнень повернутися в першопочатковий стан, де він відчував безпеку, захищеність. Розглядаючи тенденцію «до психологічної імпотенції», пов'язуємо її з інтимним аспектом життя особи, неможливістю створити ніжні, теплі, щирі відносини з партнером, нездатністю виявляти любов до близьких людей, що пов'язано з «омертвінням» лібідного тягіння, блокуванням чуттєвої сфери. Людина несвідомо шукає заміщуючого об'єкта, який би нагадував їй первинний лібідний об'єкт, до якого відчувала любов, ніжність. Однак, несвідомо особа може моделювати ситуацію, в якій перебувала в дитинстві (неможливість «єднання» з лібідним об'єктом). В такому випадку має місце тенденція «до психологічної імпотенції» – внутрішня розщепленість, нездатність суб'єктом підтримувати оптимальні стосунки з оточенням, неприйняття інших та самого себе. Тенденція «до психологічної імпотенції» знаходить вираження у психологічному приниженні об'єкта кохання, емоційній та чуттєвій віддаленості, адже з дитинства, у суб'єкта об'єкт кохання був пов'язаний з чуттєвою заборону. Витоками «психологічної імпотенції» є несвідоме прагнення особи відчувати себе самотнім, страждаючим тощо. Отже, едіпова ситуація породжує «психологічну імпотенцію» та тенденцію «до психологічної смерті», за рахунок блокування енергії «лібідо», яка була спрямована на задоволення первинних потягів до лібідних об'єктів та активізації енергії «мортідо». Травмівні переживання дитинства, які були спричинені заборонами, страхами, переживаннями деструктивно впливають на психіку суб'єкта. Таким чином, вищезазначені суперечливі тенденції психіки суб'єкта, які пов'язані з амбівалентними почуттями до первинних лібідних об'єктів в едіпову ситуацію розвитку, відіграють значну роль у формуванні особистісної проблеми.

В рамках нашого дослідження впливу травмівних переживань дитинства на формування особистісної проблеми, досліджуваними були суб'єкти, які виховувались в неповних сім'ях, інтернатах. Дослідження проводилось за методом АСПП, нами був використаний метод тематичних психомалюнків в якості діагностико-корекційного засобу виявлення впливу травмівних переживань дитинства на виникнення деструктивних тенденцій поведінки. Результати дослідження свідчать, що для суб'єктів, які виховувались в інтернаті неможливість дитини виражати почуття любові до біологічних батьків переноситься на «відновлення почуттів» до заміщуючих об'єктів (вихователів). Тенденція до бажаного емоційного єднання із значущими об'єктами в малюнковому матеріалі протагоністів виражається через батьківські образи: дерева, сонця, образ вчителя як заміщуючих об'єктів. Неможливість виражати любов до біологічних батьків в ранньому дитинстві призводить до блокування чуттєвої сфери, неможливістю емоційного єднання з ними, що проявляється у дистанціюванні, закритості, відсутності ідилії, гармонії, емоційного єднання. Проблема виховання дітей-сиріт, які позбавлені батьківської опіки, пов'язана із процесом адаптації. Суб'єкти, які перебувають в інтернатах, не можуть відчути повноту соціальних відносин, в силу певних причин, на відміну від осіб з повних сімей, що обумовлює виникнення в них дезадаптаційних процесів, які спричиняють деструкції у спілкуванні. Таким чином, тривала депривація обумовлює деструкції психіки, що на поведінковому рівні виражаються у негативному уявленні про себе, заниженій самооцінці, почутті самозвинувачення, самотності, інфантилізмі, почутті провини, виникненню внутрішніх конфліктів тощо.

В розрізі статті окреслимо і результати досліджень впливу розлучення батьків суб'єкта в ранньому дитинстві (2-5 років) на його майбутнє життя. Умови виховання особистості у неповній сім'ї, знаходять своє відображення на особливостях її особистісного розвитку. Як свідчать результати досліджень, виховуючись в таких сім'ях, суб'єктам властиве почуття страху, відчаю, тривоги, роздратування, амбівалентності, невпевненості, безпорадності, наявність комплексів тощо. Спостерігається підвищене почуття агресивності по відношенню до одного із батьків, або навпаки, залежність від одного із батьків, що супроводжується змінами у соціальному та емоційному розвитку індивіда. Батьківська сім'я є моделлю створення власної сім'ї у житті дорослої людини. Неповна сім'я не є

виключенням. Наші дослідження підтверджують наявність тенденції до самотності і блокування відносин з протилежною статтю. Батьківська сім'я відіграє значну роль у становленні особистості, у формуванні поведінкових тенденцій, емоційного стану суб'єкта, які за умови невідкоригованості деструктивно впливатимуть на подальше життя індивіда. Не можна говорити лише про негативні тенденції, разом з тим можна відзначити і формування умовних цінностей у суб'єкта, що формуються внаслідок деструктивних відносин з значущими об'єктами: гостинність, доброзичливість, щиросердечність, працелюбство, наполегливість, схвалення, опора, свобода, раціональність тощо.

Результати дослідження свідчать про вплив травматичних переживань суб'єкта на формування особистісної проблеми, виявлено вплив розлучення батьків на суб'єкта в едіпов період його розвитку, що породжує виникнення у нього суперечливих тенденцій («до єднання» і водночас «до роз'єднання», «до життя» і водночас «до психологічної смерті», «до сили» і водночас «до слабкості»), що на поведінковому рівні виражаються у відчутті агресії, тривоги, страху, почутті провини, меншовартості, феномену до вимушеного повторення драм дитинства, до дискредитації оточуючих, руйнування стосунків з інтимним партнером в майбутньому, блокуванні життєвого потенціалу тощо. Отже, позбавлення дитини в ранньому віці (від 2 до 5 років) батьківського піклування, або ж розлучення батьків негативно впливає на її психічний розвиток і обумовлює формування особистісних деструкцій.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні глибинно-психологічних детермінант особистісної проблеми, яка обумовлена травматичними переживаннями дитинства, пов'язаних з едіповою залежністю.

Резюме. В статье раскрыто понятие эдиповой зависимости, личностной проблемы. Описана взаимосвязь личностной проблемы с внутренними противоречиями психики. Статья посвящена исследованию влияния травмирующих переживаний детства, которые связаны с эдиповой зависимостью, на формирование личностной проблемы субъекта. Сделано акцент на формировании психики личности (2-5 лет), а также на ранних переживаниях детства, которые обусловлены разводом родителей, воспитанием ребёнка в интернате. Представлены результаты исследования влияния травмирующих переживаний детства на возникновение деструктивных тенденций поведения, которые мешают процессу адаптации субъекта.

Ключевые слова: психика, эдиповая зависимость, травмирующие переживания, личностная проблема, внутренние противоречия психики, либидо, мортидо.

Annotation. In the article the concept of the oedipus dependence personal problems. Describes the relationship of personal problems with the internal contradictions of the psyche. The article investigates the impact of traumatic childhood experiences that are associated with the oedipal dependence on the formation of the personal problems of the subject. Emphasis on the formation of the psyche of the person (2-5 years), as well as early childhood experiences, which are caused by their parents' divorce, raising a child in a boarding school. The effect of traumatic childhood experiences on the emergence of destructive behavioral tendencies that hinder the process of adaptation of the subject.

Key words: psyche, oedipus dependence, traumatic experiences, personal problem, the internal contradictions of the psyche, libido, mortido.

Література:

1. Калашник І. В. Вплив едіпової залежності на розвиток тенденції до психологічної смерті // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія Психологічні науки: зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 14 (38). – С. 26 – 31.

2. Лялюк Г. М. Психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Г. М. Лялюк. – Дрогобич, 2007. – 21 с.

3. Психология: Словарь / [Абраменкова В. В. и др.] ; [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

4. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа / [пер. с англ. Л. В. Топоровой, С. В. Воронина и И. Н. Гвоздева] ; [под редакцией канд. философ. наук С. М. Черкасова]. – СПб. : Восточно-Европейский институт Психоанализа, 1995. – 288 с.

5. Фигдор Г. Дети разведённых родителей: между травмой и надеждой психоаналитическое

исследование / Г. Фигдор. – М. : Наука, 1995. – 376 с.

6. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посібник / Тамара Семенівна Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.

© 2014

С. О. Ставицька (м. Київ)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОСОБИСТІСНОЇ КОРЕКЦІЇ СУБ'ЄКТА ІЗ СТАНОВЛЕННЯМ ЙОГО ДУХОВНОСТІ

Духовність можна розглядати як переживання людиною єдності її зовнішнього і внутрішнього буття та установлення гармонії між ними; як поєднання волі, інтелекту, почуттів та вчинків. Духовний розвиток особистості визначається рівнем розвитку її духовної самосвідомості та полягає, передусім, в усвідомленні, розумінні і прийнятті своєї тілесно-душевно-духовної сутності в адекватному їх поєднанні, у всій суперечливості й, одночасно, гармонії власного буття.

На думку І. М. Ільчевої: «Духовність – показник існування певної ієрархії цінностей, цілей і змістів, де концентруються проблеми, що відносяться до вищого рівня духовного освоєння світу людиною» [5, с. 119]. Такого рівня людина досягає проходячи у своєму розвитку ряд етапів становлення власної свідомості й самосвідомості.

Так, К. Уілбер визначає п'ять рівнів еволюційно-психічного розвитку свідомості: матерію (як тіло живої істоти, *емоційно-сексуальний рівень*), розум (уява, поняття й логіка – *раціональний рівень*), душу (надіндивідуальне джерело самототожності – *трансцендентний рівень*) і дух (безформна основа й недвоїста єдність всіх інших рівнів – *цілісний рівень*). Ці рівні не є чітко розділеними й ізольованими, а нескінченно міняються й переходять один в інший. Вони відображають увесь спектр буття й свідомості - від підсвідомості до самосвідомості й надсвідомості, від доособистісного до особистісного й надособистісного, від Воно до Его й Духа. Більш високі рівні – це *потенційні* можливості, а не абсолютні данності [22, с. 13-19].

Усередині кожного рівня більшість елементів існує як еквівалентно взаємодіючі паттерни. Глибинні характеристики стадій розвитку свідомості та самосвідомості – універсальні, а поверхневі характеристики залежать від культурних, соціальних й екологічних факторів.

Вся ця комбінація рівнів свідомості та самосвідомості людини власне визначає загальний рівень її духовного розвитку. Починаючи з базового вродженого рівня, який для кожного є суб'єктно-індивідуальним людина проходить поетапний розвиток всіх інших рівнів з певною динамікою та особливостями поєднання складових (видів, форм, компонентів ін..) самосвідомості, що визначає індивідуальний шлях її розвитку та самокорекції у процесі переходу з одного рівня на інший.

У своїй роботі ми виходимо з базових положень про те, що психічний розвиток людини в онтогенезі можна розглядати як поетапно-ієрархічне становлення рівнів психіки (свідомості й самосвідомості) від індивідуального до особистісного, далі до індивідуального й до суб'єктного, які реалізуються в процесі динаміки об'єкт-суб'єктної та суб'єкт-суб'єктної взаємодії між людиною і соціумом (світом) і носять гармонійний, дисгармонійний чи збалансований характер. Задачею власне особистісної корекції особистості виступає потреба досягти індивідуально-суб'єктного рівня розвитку.

Теоретичні, експериментальні і прикладні напрямки дослідницьких підходів до розуміння цих процесів групуються навколо конструкцій, які деякі автори позначають як «категорійні блоки», «категорійні тріади» (М. Г. Ярошевський, 1996; В. В. Умрихін, 1987), парадигмальні формули (Т. Kuhn, 1977; А. В. Лібін): «*організм – індивід – особистість*», «*індивід – особистість – індивідуальність*».

Якщо необхідність розведення понять першої пари (індивід й особистість) відзначається представниками практично всіх напрямків вітчизняної психологічної теорії (Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн), то при аналізі співвідношення цих понять із терміном «індивідуальність» між ними виникають значні розбіжності. Щоб підкреслити інтегральність утворення першої пари понять, додають різні модифікації – «соціальний індивід», «суб'єкт діяльності», «мета індивідуальність». Індивідуальність також розглядають як інтегральне утворення, що включає тріаду «*індивід-особистість-суб'єкт діяльності*» (Б. Г. Ананьєв, 1977). Поєднання властивостей людини як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності зумовлює її індивідуальність, яка є найпізнішим